

ЖАННАТ ЎЗИ ҚАЙДАДИР
ёхуа
ЖИЙДАЛИДАН ЧИҚҚАН
ЖЎРАҚУЛ

*ва унинг хонагонига кечган савдолардан
нақл этувчи*

*и к к и қ и с м л и г р а м а т и к
қ и с с а*

*«Любовь Андреевна!.. Агар яна Парижга бор-
гудек бўлсангиз, мени ҳам олиб кетинг, бара-
ка топкур. Мен асло бу ерда қололмайман...
Ўзингиз кўриб турибсизки, бу юрт гирт
қолоқ, халқи нодон, тўпори, бунинг устига –
жуда зеркиб кетди одам, овқатлари ҳам жон
га теккан... Мени албатта бирга олиб ке-
тинг, худо хайрингизни берсин!»*

А.П.ЧЕХОВ, «Олчазор»

ТОМОША КЎРСАТУВЧИЛАР

Домла ёки Устоз — собиқ марксчи олим, академикликка даъвогар, этикодидан қайтмайдиган одам, 60-65 ёшларда

Хоним ёки Янгамулло — Домланинг хотини, «оёқ чиқарган» тижоратчи, орзуси — яна-яна яхши яшамок, 55-60 ёшларда

Турсуний ёки Шогирд — Домланинг шогирди, «қирқ йиллик» аспирант, энди фан номзоди, докторликка ҳавасманд, 35-40 ёшларда

Раҳматуллоҳ Жийдалий ёки Бойота — америкалик ўзбек, «ватанпарвар», хонадоннинг доимий меҳмони, роса тетик кўринса-да, 60-65 ёшларда

Клара ёки Комилахон — Домланинг кизи, аридек чақишга уста, ҳаётидан норози, аросатда, 35-40 ёшларда

Мэлис ёки Меливой — Домланинг асл меросхўри, лекин «Капитал»ни кўлига ҳам олиб кўрмаган, «тинғир-тинғир» мусикачи, «дарвеш», 28-30 ёшларда

Асалхола ёки Аммашка — бенаво оксоч кампир, тили захар, ўзи меҳрибон, 70 ёшларда

«Оқ каптар» ёки Операчи қиз — Мэлисга тегиб олишга каттик аҳд қилган, бу йўлда машинанинг юкхонасида димиқиб ўлмоққа ҳам тайёр унвонпараст қайлик, 25-26 ёшларда

Сардор — «отаси депутат бўлса-да», ўзи репетитор йигит, 22-23 ёшларда

Луизахон ёки «Ай лавю» — Кларанинг эркатой кизи, ўзбек бўлмоққа орзуманд, 17-18 ёшларда

Эр-хотин — буларнинг кимлиги ҳали номаълум, 35-40 ёшларда

Бу манзаралар янги аср бошидаги таҳликали кунларда Тошкент ва шаҳар атрофидаги соя-салқин чорбоғлардан бирида кечади.

БИРИНЧИ ҚИСМ

ТАЛВАСА ёхуд ШАҲАРДА НИМА ШОВҚИН?

МУҚАДДИМА

Сахнанинг парда олдидаги хилват бурчаги. Енгил халинчак-курсига ястаниб олган **Х о н и м**, бурнининг учида жимжимадор кўзойнак, қўлида калькулятор, алланимани ҳисобламоқда. Оёғининг тагида сандикдек келадиган баҳайбат жомадон. Ундан олинган кийим-кечак, лаш-лушлар емак столининг устида уйилиб ётибди.

Х о н и м. Тўртта «буклә» костюмчик — етмиш олти доллардан — уч юзу тўрт доллар. Олти жемпер — йигирма саккиз баксдан — бир юзу олтмиш саккиз қўконга тушди. Беш жуфт «лодочка» туфли — олтмиш олти... Қимма-ат. Қирк дона колготка, йўғ-а, қирк тўрт дона — йигирма икки доллар. Тузу-ув. Ҳалиги савиллар қаёққа кетди экан-а? (*Энгашиб жомадонни титкилайди, ниҳоят бир тўп ялтироқ гилофли сийнабанд чиқади. Бирини гилофидан суғуриб томоша қилади.*) Зўр кетади аммо! Неча баксдан десамикин?..

Ташкарида машина келиб тўхтагани эшитилади. Эшиги қарсиллаб ёпилиб, зум ўтмай **М э л и с** пайдо бўлади. Фирт маст, оёғида турулмайд.

М э л и с. Ма-а-ма, привет!

Х о н и м (*қўлидагини апил-тапил жомадонга ташлаб*). Мэлисчик, жоним, қаёқларда юрибсан? Аэропортга чикиб бизларни кўтиб оладими десам... Соғиндим! Ке, бир ўпай!

М э л и с (*гандираклаб унинг бошига келади*). Ма-ма!

Х о н и м (*таънаомуз оҳангда*). Ойи!

М э л и с (*баттар гашиқиб*). Мама!

Х о н и м (*койиниб*). Ойи! Энди «ойи» бўлади, жиннивой! Биров эшитса нима дейди? Булар ҳалиям... (*Ўптиришга энгашган ўғлининг гарданига лаб уриб қўяди.*) Энди у ёғидан... Мэлисгинам, эркатоим!

М э л и с (*гўддайиб*). Меливой! Энди Меливой бўлади, ойивой!

Х о н и м. Ха, майли-майли. Меливой, вой-вой!

М э л и с. Ва-абше, энди Меливой бўладими, Мэлискул бўладими — бари бир гўр! Қачон келинди? Бой отам ҳам келдиларми?

Х о н и м. Боя... У ҳам келди. Ҳамма шу ерда, Мэлисчик. Кутгани чикмадинг?

М э л и с. Бу ёқда нима гап-у... Яна хотин овлаганими? Ёки бу гал ҳовли кўрганими?

Х о н и м. Унақа дема, тойчоқ! Эшитса, хафа бўлади. Ўзи қандоқ мировой одам! Бизларга қандоқ ёрдамлар қиляпти!

М э л и с (*стол устидаги лаш-лушни титиб кўриб*). Вой-бў, Туркияни кўчириб келмадингизми ишқилиб? Кожинка қани? Камера қани?

Х о н и м. Келаси сафар-да, Мэлисчик. Бу гал харажат кўпайиб кетди. Хўпчик?

М э л и с. Хўпчик! Папам қани?

Х о н и м. Папанг... Дада дегин, уят бўлади! Домла-а ишляптилар. Қаттиқ ишляптилар! Муҳим

мақола устида! (*Кимгадир, афтидан, Домлага тақ-
лидан.*) Устида, билдинг! Ўзинг қалайсан, жужун-
чик? Менсиз қийналиб қолмадингми? Клара... ия,
Комила опанг овқат-повқатингга қараб турдими иш-
қилиб? Униқиям каша-пашадир-да? Маза-матрасиз
ўрисча аллаббалолар дегин! У кишимнинг фикр-
хаёллари ҳалиям ўша ёқда, Ленинградда! Петербург-
ми энди? Ер ютсин! Балога йўлиққур Виктор! Гул-
дек боламни... Шунини анови Раҳматжонга бир...

М э л и с. Қўйсангиз-чи, мама! Бой отам нақд ўн
етти яшарини кўзлаб юрибдилар. Ўн саккиз яшари
бўлса ҳам — қарамайдилар. Ўзлари айтган. Шахсан
менга!

Х о н и м. Ҳазилингни қўй, жоним. Ранг-рўйинг-
га нима бўлди, тузукмисан ўзи?

М э л и с. Расво!

Х о н и м (*ташвишланиб*). Нима бўлди, жоним?
Йўлда мелиса-пелисага тушдингми, нима бало? Нима
деди, нима қилди?

М э л и с. Нима қиларди, честь берди! Кўзи кўр
эмас, кўриб турибди — «иномарка»!

Х о н и м. Ҳа-а, тузу-ув... Тагин нима деди?

М э л и с. Миллионер мамашкангга салом айт,
деди! Айтгинки, бу арава уриниброқ копти, дуруст-
роғини олиб берсин, «вольво»сидан бўлса, яна яхши,
деди! Шундай деди, честний пионерски, шундай
деди! (*Кафтининг қиррасини пешонасига тираб
«салют» ясайди.*)

Х о н и м. Майли-майли, майнавозчиликни қўй.
Қорнинг очдир, нима ейсан? Аммашканг бир бало
қилаётувди, жизза-пиззасидан татиниб турасанми?
Асал хола-а, ҳув Асал хола!.. (*Бўйинини чўзиб чақи-
ра бошлайди.*)

М э л и с. Керакмас! Шу тобда овқат ўтадим
томоқдан!

Х о н и м. Бунақа одатинг йўқ эди-ку, жужук!
Яна денг — рўлда! Шунақа қилаверсанг, кожинка
хам йўқ, «вольво» хам йўқ, билиб қўй, бола!

М э л и с. Мен ичмай ким ичсин, мама! Ҳаммаси
расво! Ҳаммаёқ бардак!

Х о н и м (*жонсаракланиб*). Нима қилди, болам?

М э л и с. Нима қиларди, ўша — папамнинг...

Х о н и м. Ўзингдан кўргин-да, жоник! Униси
ўпок, буниси — сўпок, дейсан. Папангнинг хам жони
ачийди-да. Ёшинг ўттизга қараб бораётган бўлса!..
Чарчабсан. Кир, ётиб дамингни ол. Аммашкангга айт,
ичкари уйга жой қилиб берсин.

М э л и с. Ётаман! Уйғотганни — отаман!
(*Кетади.*)

Х о н и м. Хўп, хўп, боракол. (*Яна буюм титиш-
га киришади.*) Шаҳарда тинчликми? (*Шунчаки.*)
Аэропортдан тўппа-тўғри бу ёкка келавердик. Ша-
ҳарда нима бор!.. Ўттизга лозимча... Қанчадан олин-
ган эди?

М э л и с (*ичкаридан*). Шаҳарда шовкин, тўпо-
лон! Эҳ, ҳаммаси кетди! Ҳаммаси! Мустақиллик ҳам!
Эркинлик ҳам! Орзу-умидлар ҳам! Ҳаммаси бар-
бод бўлди! «Оқ каптар, оппоқ каптар»миш! «Кел,
севгилим»миш! Мана сенга! Ҳаммаси остин-устун!
Аммашка! Аммаш!..

Х о н и м (*машгулотига шўнгиб кетганидан
унинг гапига парво қилмай, ҳардамхаёллик билан*).
Шаҳарда шовкин, шаҳарда шовкин... Қанчадан
олинган эди бу савил?.. Ҳаммаси кетди, ҳаммаси
кетди... Икки долларга биттаданми, бир долларга
иккитаданми?.. «Кетди, кетди, ке-етди... (*Хиргойи
қилади.*) Ҳаммаси кетди... Мустақиллик, эркин-
лик... кетди, кетди, ке-етди...» Мустақиллик... Неча
доллардан эди? Ха-а, эсладим, эсладим... бир дол-
лардан! Мустақиллик... бир доллар! Эркинлик...

бир доллар! Ҳаммаси бўлиб қанча? «Кетди, кетди, ке-етди...» Ўттизта лозимча — ўттиз доллар! «Кетди, кетди, ке-етди...» (*Қўққисдан ўзига келиб.*) Нима?! Мустақиллик дедими боя? Кетди? Вой! Қаёққа кетади? Вой, вой! Энди нима бўлади... булар? Ҳаммаси?! (*Жонҳолатда стол устидаги нарсаларни шипириб жомадонга тикқади ва йиғламсираб чинқиради.*) Домла-а! Хув домла-а! Бу ёққа қарасангиз-чи, ахир! Куйдик, адо бўлдик!

Қаёқдандир кимнингдир бўғиқ овозда хиргойиси эшитилади. Кимдир Муяссар Раззоқованинг овози билан «Ок каптар, оппок каптар» кўшиғини куйлаётир.

Бир лаҳза талвасада қолган Хоним апил-тапил антика таккурсида турган телефонга ёпишади. Гўшакни бўйни билан қисиб, рақам тиради.

Х о н и м. Бўсто-он! Ҳой Бўсто-он! Алё! Ал-ё!
(*Гўшакни қарсиллатиб жойига қўяди.*) Ҳе, падарингга лаънат! Саккиз хонадонга — битта телефон! Буям бир кун ишласа, бир ҳафта финғиллаб тургани турган. Ҳе, топилмай кет! Домла-а! Бормисиз, ахир! (*Баҳайбат жомадонини зўрга судраб, ён тарафга кириб кетади.*)

БИРИНЧИ МАНЗАРА

Шаҳар яқинидаги чорбоғ — дача. Кўшказват иморатнинг фақат биқини кўринади. Ҳовли ўртасида каттакон жимжимдор чорпоя. Хонтахтанинг гирд-атрофи кўрпа-кўрпача, ёстиклар. Тўрда, бизга кўриниб-кўринмай бир киши ёнбошлаб ётибди. Ухлапти, чамаси.

Иморат дарахтзор боққа қараган. Бериқокда — тепаси рангдор шифер билан ёпилган омонат ўчоқбоши. Ўша тарафда — дарвозахонадан нари хилватроқ жойда тизза бўйи мрамар копланган иншоотнинг бир бурчаги кўзга чалинади. Бассейн, қўм-қўк суви мавжланиб турибди.

Дарвозахона устидаги бежирим панжарали кўшксимон шийпонда Домла миз макон курган. Стол-стул, чойнак-пиёла. Бир ёнда саватдан ясалган тебранма курси. Домла кўзойнагини пешонасига кўтариб девор оша кўча томондаги ким биландир сўзлашмоқда. Кўшни шекилли.

Кўш ни (овози). Ёғи чикиб колгандир, домла? Качон қарасам...

Домла (ҳафсаласиз). Ҳай энди, эрмак-да. Бекорчиликдан.

Кўш ни (овози). Фойдаси йўқ, фойдаси йўқ. Кўриб турибсиз-ку!

Домла (олдидаги ёзиб ўтирган каттакон дафтарига ишора қилиб). Бунни биров мендан тортиб олармиди? Ўзим учун-да. Ўтган-кетгани хотирлаб дегандай...

Кўш ни (овози). Сўнгра бир кун опкетасиз-да, ўша ёққа? Сизнинг ўтган-кетганларингизни нашр қилиб бўлмас, домла!

Домла (паришон). Қайдам. Шундай бўлади шекилли. (Дафъатан илжайиб.) Тайёр ёстик-да. У ёқда ёстик бўлмасмиш-ку... Чикинг бу ёққа, чой қуйиб бераман.

Кўш ни (овози). Уйга борай. Шеригим келди. Навбатчиликка. Эртага институтда йиғин бормиш.

Домла. Йиғин ҳам қилиб турасизларми? Чаток-ку. Қанақа йиғин экан?

Кўш ни (овози). Ростми, ёлғонми, академияга сайлов бўлармиш, деган гап чикиб турибди.

Домла (беихтиёр жонланиб). Йўғ-э? Зўр-ку! Анчадан бери пайсалга солиб келинаётувди ўзи...

Кўш ни (овози). Яна бир уриниб кўрмайсизми, домла? Қилинган хизматлар етарли бўлса! Гард-камига-да!

Домла (иккала қўлини таслимона кўтариб).

Бас энди, иним! Тавба қилдик! Ўзингиз айтасиз-ку, «фойдаси йўқ, фойдаси йўқ» деб. Шу гап-да. Бир ёзувчимиди, «Энди мени букаман деб, синдириб қўйманглар тагин» деган экан. Яхши айтган! Ўзимизни кўчқор санамасак ҳам, шохлар синиб тамом бўлган, ука!

Қ ў ш н и (овози). Қўй бўлқолганмиз денг?

Д о м л а. Ундан ҳам баттари! Энди ёшлар кўрсин бу ёғини. Мана, ўзингиз ҳаракат қилинг. Фан дўхтири, профессор!

Қ ў ш н и (овози). Ҳазиллашяпсизми, домла? Шунча фан дўкайлари турганда бизга йўл бўлсин! Фойдаси йўқ, фойдаси. Сиз билан бизнинг фойдани анови бассейндан топиб турганимиз ўзи фанимат. Қўйинг! Сизникига ҳам келиб туришгандир?

Д о м л а (ўнгайсизланиб). Э, йўғ-э... Кечамиди, уч-тўрттаси адашиб кепқолган экан, хайдаб юбордим. Ановинақа қизлар билан келишибди, бор-э, дедим. Сувни наҳсга ботириб...

Қ ў ш н и (овози). Тирикчиликнинг айби йўқ, домла. Чўмилиб бўлиб уч-тўрт сўм ташлаб кетади, харна-да. Сизникидан чиқиб кейин менга боришди. Сув-ку, сув, ювиб кетар... Нима қилай, уй тўла болабақра, ейман-ичаман деб турибди! Ҳа, кечагиларнинг орасида анови академик ошнангизнинг неварасиям бор экан. Ҳув анови, ўтган галги сайловда сиз билан тушган... Мустақил домла дейсизларми?

Д о м л а (ижирганиб). Мустафокулов... Мухбир денг! Қайсидир газетани тўлдириб ҳар ҳафта мақола чиқаради-ку. Маддох! Мустақилликни хусусийлаштириб олган у! Ўзиники! Кечаги замондаги ўйинларини биларсиз?

Қ ў ш н и (овози). Қўяверинг, домла, фойдаси йўқ. Охиратда жавобини берар!

Д о м л а. Содда бўлманг, укам! Жавоб-павоб бермайди — атеистларнинг пeshвоси у!

Қ ў ш н и (овози). Чорбофингизда ўтиравериб замондан орқада қолибсиз, домла! Ҳозир ошнангиз — маънавийат ва маърифатнинг пешвоси! Беш маҳал намозни канда қилмайди деб эшитаман.

Д о м л а (бўшашиб). Ҳай, шундай бўптими? Майли, иймонини берсин. Замон шуники бўлиб қолди, начора!

Қ ў ш н и (овози). Хоним келдиларми, домла? Кеннойимиз? Сафарда эдилар чоғи?

Д о м л а (истар-истамас). Келгандай. Битгаси ивирсиб юрувди, ўша бўлса керак.

Қ ў ш н и (овози). Ҳа, яхши, кўнглингиз энди хотиржам. Шу дейман, домла, хотин-қизларимиз дунёга чиқиб кетди-я! Сиз билан биз бу ерда бассейн кўриқлаб, жўхори қайириб...

Д о м л а. «Эрлари уйда туриб, хотинлари савдо килур». Эшитганмисиз? Охирзамоннинг аломатларидан бири шундай эмиш-ку.

Қ ў ш н и (овози). Астаъфуруллоҳ денг, домла! Охирзамонга ҳали анча бор!

Д о м л а. Мен ўзимни айтяпман, иним. Ҳар банданинг охирзамони ўзи билан экан. Майли, йўлдан қолманг сиз. Чақирса — чиқмадингиз. Эртага бирор янгилик бўлса, келганда айтиб берарсиз.

Қ ў ш н и (овози). Индинга келаман. Навбатим — индин.

Д о м л а. Индингача биз ҳақ деб жўхори қайириб ўтирар эканмиз-да?

Қ ў ш н и (кетаётиб, ҳайқирган овози). Глобаллашув замонида яшаяпмиз, домла! Дунёда бир гап бўлса, зум ўтмай эшитасиз — радио бор, телевизор!

Д о м л а (кўзойнагини пешонасидан тушириб, ишига киришаркан). Майли, иним, яхши боринг.

Уйдан югуриб чиккан Х о н и м ховли ўртасида бир зум тўхтаб, кўкрагига туф-туфлайди. Сўнгра атрофга аланглаб, ўчоқбошида куйманиб юрган Асал холага кўзи тушади.

Х о н и м (*зарда билан*). Амма! Кулоқларинг том битганми, нима бало?

А с а л х о л а. Ҳа, ҳа, хонимжон? Мен бу ёқда эканман-да.

Х о н и м (*энсаси қотиб*). «Хонимжон, хонимжон»! Мен сизнинг хотинингиз эмасман-ку, амма! Неча йилдан бери айтаман-а: Роза Ҳасановна, тамом!

А с а л х о л а (*туси ўзгариб*). Ҳай, нима фарқи бор? Хўп, ана — Рўза Ҳасан...

Х о н и м (*ижирганиб*). Заҳар хола! Домла қанилар деяпман?

Асал хола тумшайиб, қўлидаги капгир билан шийпонга ишора қилади. Домла кўзойнагини пешонасига суриб, панжарадан пастга энгашади.

Д о м л а. Ҳа, хоним, тинчликми? Дунёни бузвордингиз-ку шовкин солиб! Нима гап ўзи?

Х о н и м (*бўшашиброқ*). Ўзингиз-чи! Боядан бери чинқираман... Ким билан бунча гўнғир-гўнғир қилдингиз?

Д о м л а. Хе, қўшни. Уйига кетаётган экан. Прокурорнинг ховлисида турадиган-чи!

Х о н и м (*беписанд*). Ҳа-а, анови қоровулми? Ўша билан шунча гаплашадими одам? Э, қойилмасман сизга, домла!

Д о м л а. Билсангиз, хоним, у одам — физика-математика фанлари дўхтири, профессор! Худди эрингизга ўхшаган, керак бўлса! Соҳаси бошқа, холос.

Х о н и м. Вой-вой, шу киши-я?! Қўйсангиз-чи, домла! Бир жулдурвоки-ку! Дўхтир бўлса, профессор бўлса, бировнинг ҳовлисида коровуллик қилиб юрармиди?!

Д о м л а. Аввало, бегона эмас, туғишган жияни. Прокурор! Ҳафтада икки-уч бор келиб жиянининг ҳовлисини қўриқлаб кетса нима кипти? Прокурорнинг ўзи бу қошонага келиб туролмайди-ку, тўғри-ми? Қолаверса, илм одами, қўли калтарок. Бунинг устига, бола-чақаси кўп эмиш.

Х о н и м. Мана, сиз ҳам илм одамисиз — қўлингиз узунми?

Д о м л а (*ҳазилга буриб*). Менинг қўлим ҳам, оёғим ҳам узун! Хоҳласам — Туркияга етади, хоҳласам — Деҳлию Дубайга!

Х о н и м. Кесатяпсиз-а? Ўзингиз ҳам роса кезгансиз Москваю Ленинград қилиб!

Д о м л а. Сизниям армонингиз қолмаган, хоним! Сочию Қиримлар эсларидан чиқдими? Кейин-кейин ундан ҳам нари — Болгария, Ўрта Ер денгизи бўйлаб саёҳатлар! Мазахўрак бўлганлар-да, ўшаларни хумор қилибми, мана, уйда ўтиролмайд қолдилар. Ўрганган кўнгил...

Х о н и м (*наст тушиб, ҳам қофиясига*). ...ўртанса қўймас! Ўзингиз обормансиз-ку!

Д о м л а. Ана шунисига доғман-да... Бизга келсак, бизники илмий кенгаш, конференция ё семинар деб аталгучи эди. Яланг сайру саёҳат эмас!

Х о н и м. Бизники ҳам саёҳат, ҳам тижорат деб аталади! Чидайсиз-да, хўжайин! Чидаёлмасангиз... сиз шўрликда прокурор жиян ҳам йўқ!

Д о м л а (*ночор илжайиб*). Бизга унақа даҳмаза жияннинг кераги ҳам йўқ, хоним афандим, ўзингиз борсиз, етиб ортади!

Х о н и м (*ҳалиги таҳликада бу гапнинг тагига*

етмай). Э, худога шукр-э! Шундай деб туринг. Айтгандай, эшитдингизми?..

Дарвозахона тарафдан яна «Ок каптар» кўшиғи янграётир.

Д о м л а. Эшитдим, эшитдим. Боя ҳам эшитгандай бўлувдим. Шу кўшиқни яхши кўраман-да, хоним. Худди оппоқ гуллаган олчазорда сайр қилиб юргандек бўлади одам. Сизни қўлтиқлаб! Хув бир вақтлардагидек! Ён-верингизда ок каптарлар чарх уради, жаннатнинг ўзи! Саодат Қобулованинг кўшиғи...

Х о н и м. Шоир бўпкетинг-э! Мен бошқа гапни айтяпман, домла...

Д о м л а. Кулоқ солинг, кулоқ солинг! (*Бош тебратиб.*) Шундай ашулалар ҳам бор-а дунёда! Эҳ, қани менинг ёшлигим?!

Х о н и м (*қулоқ тутиб*). Анови мошинадан келаётганга ўхшайди. Радиосини ўчириш эсидан чиқибди-да.

Д о м л а. Ия, сўтақўзингиз шу ердами? Қачон келдилар?

Х о н и м. Хув, қачон эди! Ижодга шўнғиб, мошинанинг ҳам товушини эшитмагандирлар-да?

Д о м л а. Балки, балки. Чақиринг, ўчириб қўйсин.

Х о н и м. Чарчаб келган эканми, ичкари кириб тарракдай котиб қолди!

Д о м л а. Ўлғудай уриб келган денг! Шу аҳволда мошинага ўтириб... Одам бўлмади бу бола!

Х о н и м. Кўйсангиз-чи, хўжайин, ким одам экан шу замонда!

Д о м л а. Кларангиз кўринмай қолди?

Х о н и м. Пастда, подвалда. Дам оляпти. Қизи билан. Муздеккина! Қаранг, бу иссиққа чидаб

бўладими? Битга сизга билинмайди. Хур-хур ший-панда ўтирибсиз-да.

Д о м л а. Зерикапти-я шу киз? Шаҳри шовкинга ўрганган...

Х о н и м (*хўрсиниб*). Э-э, гапирманг... Хой, тушиб ановининг радиосини кўрсангиз-чи энди!

Д о м л а (*шўхчанлик билан*). Хўп бўлади, хоним! Хўп бўлади, Роза Ҳасановна! Ҳозир-да.

Домла ёғоч зинапоядан тушиб келади ва шийпоннинг оркасида — бизга кўринмай турган мошинанинг эшигини очгани эшитилади. Ул-бул мурватини текшириб чикқан бўлса керак, эшик яна қарсиллаб ёпилади. Бу вақт бояги кўшик ҳам тинган.

Д о м л а (*шийпон тагидаги чорқирра устунга суяниб турган хотинининг олдига қайтиб*). Э, кўча-кўйдан келяпти шекилли... (*Ўчоқбоши тарафга қараб.*) Амма! Бирор нарсангиз борми? Қорин пиёзнинг пўстлоғи бўпкетди-ку!

А с а л х о л а. Бирпасгинада бўлади, айланай, сабр қиласиз.

Х о н и м (*энсаси қотиб*). Айланай, ўргилай... Бу киши — домла!

А с а л х о л а. Хўп, хўп, хоним... Рўза Ҳасан... (*Бирдан захри қўзиб.*) Ўзингиз уйга кириб андак-кина дамнингизни олсангиз-чи, айланай! Йўлдан келган одам! Бу хотин чарчамайдиам!

Х о н и м. Чарчаб бўпти! Захар хола!.. (*Домлага юзланиб, бирдан паст овозда.*) Ҳеч гапдан хабарингиз йўкми, домла? Мустақиллик кетганмиш-ку!

Д о м л а (*беихтиёр, ажабланиб*). Мустақиллик?! Қанақа мустақиллик? Қаёққа кетади? Нега? Ўйлаб гапиряпсизми ўзи, хоним? Алахсирамаяпсизми ишқилиб?!

Х о н и м (*ўзини оқлагандек*). Ким билсин, боя ўғлингиз шундай деб тўнғиллагандек бўлувди. Ўзим ҳам яхши англаёлмай қолдимми...

Д о м л а (*бесаранжомликка тушиб*). Эси жойидами ўзи?! Бор, уйғот!

Х о н и м. Ухляяпти бола. Туролмайди.

Д о м л а (*дарғазаб*). Уйғот деяпман ҳозир!

Х о н и м. Вой, вой! Ўзингизни босинг, хўжайин! Ундай бўлса, куйиб қоладиган мен-ку! Шунча мол, сармоя! Сизга, кайтага, яхши бўлмайдами? Ишларингиз яна юришиб, академия, сайлов...

Д о м л а (*хезланиб*). Ўв, хотин, эс-песингни едингми?! Ўйлаб гапиряпсанми, ахир? Нахотки, мен... Кир, уйғот!

Х о н и м (*дафъатан чатнаб*). Уйғотмайман! Керак бўлса, кириб ўзингиз уйғотинг! (*Йўлни тўсиб*.) Уйғотиб бўпсиз! Мен бу одамни суюниб кетадими десам...

Д о м л а. Суюниб кетади? Оббо-о! Менинг, мендақаларнинг иши юришиши учунгина кечаги замон қайтиши керак эканми? Бунга хаёл қилмоқнинг ўзи бориб турган телбалик, разиллик-ку!

Х о н и м. Ҳув бирда ўзингиз ижтимоий адолат, тенглик ғоялари яна қайтиб майдонга чиқиши мумкин, дегандек бўлувдингиз шекилли?

Д о м л а (*бир зум гангиб, сўнг ётиги билан, сабоқ маромида*). Айтгандирман. Чунки бу — орзу, инсониятнинг ўлмас орзуси! Тарихий шароит, мавжуд тузум ё сиёсат тақозоси билан, ёки уруш-тўполонлар даврида у маълум муддат кун тартибида турмаслиги, унутилиши ҳам мумкиндир. Аммо одамзод бор экан, бу идеал ҳеч қачон эскирмайди, йўқ бўлиб кетмайди. Шу гапларни ўзингиз ҳам биласиз-ку, хоним — фан номзоди деган хужжатингиз бор қўлингизда! Лоақал, қадимги Рим демократия-

си, Форобий бобонинг одил жамият ҳақидаги орзуларини эсланг!..

Х о н и м. Эсладик, эсладик, домлаи калон! Лекин — ҳаёт бошқа, анови орзу-хаёллар бошқа!

Д о м л а (*фикридан чалгимай*). Йўқ, хоним, сиз гапни чалкаштиряпсиз. Мустақиллик бошқа, озодлик тушунчаси бир бошқа, ижтимоий адолат, тенглик ғоялари — бошқа! Ахир, миллий мустақил мамлакатда ҳам адолатсизлик, бедодлик ҳукм суриши мумкин-ку. Мисол керакми сизга?.. Билгингиз келса, мен ижтимоий адолат, инсоний тенглик тарафдориман, холос. Зинҳор-базинҳор кечаги истибдоднинг эмас! Қолаверса, одамзод муайян бир ғоядан чарчаса ёки ижтимоий табақалашув, ҳақсизлик хаддан ошса, жамиятда мувозанат бузилади. Ана шунда ислоҳот ё инқилоб зарурати туғилиб, мулк қўлдан қўлга ўтади. Хув Октябрь инқилоби чоғида шундай бўлган, биласиз.

Х о н и м. Оғзингиздан бол томади-я, домла!

Д о м л а (*бирдан бўшашиб, чўнқайиб қолади*). Робия! Сенга нима бўлди? Шунча йил бирга яшаб, наҳотки, мени билмасанг?! Наҳотки мен... Аттанг, аттанг!

Х о н и м (*йиғламсираб*). Билганим учун айтяпман-да! Шундай одам, шунча меҳнат қилган олим, бугунги кунга келиб аҳволингизни қаранг! Мен ҳам куяман-да! Куйганимдан...

Д о м л а (*вишиллаб ўрнидан қўзғалади*). Аҳволимга нима қипти, мочахар, оғзингни юм-э!

Х о н и м (*гезариб, «озод Шарқ аёли» қиёфасига кириб*). Менга бақирманг, хўпми! Мени сиз боқаётганингиз йўқ! Сизнинг даврингиз ўтди энди, домла! Ҳозир — демократия замони!

Д о м л а (*қувлагудек талпиниб*). Ҳе, ўша демократия-пемократиянгга қўшиб сени!..

Ўчоқбошидан Асал хола, кўлида каптир, саросимада эр-хотин томон йўргалаб келади.

А с а л х о л а. Иби, айланайлар, сизларга нима бўлди? Уят бўлади-я, домлажон! Уят-а, хонимжон! Сиз бир гапгинадан қолиб уйгинага кирсангиз-а!

Чорпояда ётган меҳмон — Р а х м а т у л л о х Ж и й д а л и й ёстикдан бош кўтариб, бу машмашани таажжуб билан кузатади.

Ж и й д а л и й. Э, э, домулло! Овозларингиз баланд-баланд чигди, янгамулломизга ҳазил қиял-сизми дейман?

Д о м л а (*ҳовридан тушиб, хижолатомуз, аммо захарханда билан*). Янгамуллонгиз бизга хотин бўладилар, Раҳматвой! Сиз аралашманг, бахузур дамни олаверинг. Сиз айтган ҳазилни биз ҳў бир замонлар чимилдикда қилганмиз, укам!

Ж и й д а л и й. Хўп, хўп, домулложон, узр. (*Кейин бамайлихотир, мароқ билан давом этади.*) Бизга денг, домулложон, чимилдикка кирганда келинчакни аввал бир шапати урганлар, «вой» деса — бир тенганлар. Ана сўғра ўла-ўлгунча бош кўтариб бетингизга қарасин-чи! Ё бир оғиз сўз айтиб кўрсин-чи!

Д о м л а. Американи айтяпсизми, Раҳматвой?

Ж и й д а л и й. Йў-ўк, домулло, Афғонни, шамоллий Афғонни. Амрикода келин сизни уради, сизни тенади-я! (*Кулади.*)

Д о м л а. Биз ҳам Америкадай бўпқопмиз-да унда?

Ж и й д а л и й. Йўғ-э, домулложон, ундай деманг. Худо сақласин! Сизлар, фикримча, Амрико билан Афғоннинг ўртасида ҳозир. Мўътадил.

Д о м л а. Мўътадил бўлгани курсин денг! (*Ҳамон*

серрайиб турган хотинига қараб, одатдагидек юмшоқлик билан.) Сиз кириб бундай бир радио-телевизорни кўйиб кўринг-чи, ростдан ҳам нима гап экан?

Х о н и м (*тумшайиб уй томон буриларкан*). Эркак зотининг бари — бир хил: Америкада ҳам, ўша Афғонида ҳам! Феодал!

Ж и й д а л и й (*хонимнинг ортидан*). Янгамулломиз кўп олиму оқила аёл-да, домулло! Барака топсинлар.

Д о м л а (*паришонлик билан*). Э, сўраманг, Раҳматвой! Илму амалларини намойиш қилдилар-ку боя, кўрдингиз!

Домла чорпоянинг бир четига ўрнашади. Хар эхтимолга деб қапгирини ўрок мисол кўтариб олган Асал хола ўчоқбошига қайтиб кетади.

Ж и й д а л и й. Домулло, сиз ҳали янгамулломизга ҳамма тенг бўлмоғи лозим, дегандай гап қилдингиз-а? Қандокасига тенг бўлсин, ахир? Мана, беш панжа баробар эмас-ку!

Д о м л а. Беш панжа баробар эмас, тўғри. Аммо ҳадеб шу нақлни одамга ишқайвериш ҳам нодуруст-да, Раҳматвой. Ахир, инсон деганингизнинг беш бармоқдан бошқа аъзолари ҳам — яна бир қўл, икки оёқ, елкасида калла, калласида мия ҳам бордир! Кўнгли-чи, кўнгли, юраги?! Беш панжа дейсиз, шунинг қайбирини тишланг — бирдай оврийди-ку! Демак, зоҳиран узун-калталигига қарамай дарди, ботини бир хил экан-да, тўғрими? Бандалари ҳам Оллоҳга ана шу йўсин боғланган, унинг олдида ана шундай тенг, баробар эмасмикан? А, лаббай? Эски китобларингизда ҳам ёзилган-ку!

Ж и й д а л и й. Локин бу дунёда ахвол бошқача-рок-да, домулло! Мана, масалан, ман мулкдору сармоядор. Сиз бўлсангиз, тенглик, баробарчилик қиламан деб, шуни олиб йўқсилларга тақсимлаб бермоқчисиз. Йўқсил деганингиз рўйи жаҳонни канадай босиб кетган, эҳ-хэ! Уни барибир тўйдириб бўлмайди, ишонинг! Ҳов кечаги замонда ҳам, ўзингиз биласиз, ота-бобомнинг бор сарватини бир сидра шундай ғорат қилиб эдилар, энди келиб яна... Инсофдан эмас-да бу ишингиз, домулло!

Д о м л а (*беғубор кулиб*). Йўк, йўк, Раҳматвой, мол-давлатингиз ўзингизга буюрсин, укам. Уни энди ҳеч ким сиздан тортиб ололмайди, кўркманг. Дунё бугун сизларнинг қўлингизга ўтган-ку! Мана, сиз инсоф-инсоф деяпсиз. Мен ҳам шу адлу инсофни айтмоқчиман-да. Қайсидир куни газетда ўқидим: Россияда рақиби отиб ўлдирган бир ашаддий каллакесарни дафн этишга уч минг одам тўпланибди, уч минг! Тобути йигирма беш минг доллар турармиш. Кийиб ётган костюми — беш минг, оёғидаги пойабзали ҳам неча минг доллар! Ана шу тобуту кийим-бош билан кўмилади, билсангиз. Бу ёқда бўлса — ҳали сиз айтган канадай сон-саноксиз йўқсил бир парча нонга зор! Кўнгилхуши ёки бачкана бир эрмакка миллион-миллионлаб совуриб ётган наҳангларни эса ўзингиз мендан яхши биласиз, биродар!

Ж и й д а л и й (*қизганиш билан*). Ҳайф, хайф! Локин пулу сарват ўзиники бўлгандан кейин ихтиёри ҳам ўзида бўлади-да, тақсир!

Д о м л а. Хўш, шунча миллионни биргина одам қаёқдан, қандай қилиб топибди экан, кани, айтинг? Ҳа-а, балли, қинғир йўллар билан, найрангу фирибгарлик билан қўлга киритган! Демак — харом, харом аралашган! Сиз бўлса инсофдан гапирасиз!

Ё инсоф дегани фақат бечораҳоёл йўқсилга тегишли матоҳми? Тўғри, бу нафсу манфаат дунёсида ҳамма бир хилда бой-бадавлат бўлмоғининг иложи йўқ. Лекин худо барчани тенг қилиб яратгани ҳақиқат-ку! Ҳар кимнинг феълига яраша бергани ҳам ҳақиқат. Дейлик, сизга насиб этгани — менда йўқ, менда бори — сизда бўлмас. Олий адолат дегани мана шу эмасми?! Мен боя шундай тенглик, умуман, асл моҳият ҳақида гапирган эдим, дуруст англамабсиз, биродар. Эшитгандирсиз, қадимда бир доно дарвеш зўру зўравон подшоҳнинг ҳузурига иккита бош чаноғини кўтариб келиб, қайсиси шоҳникию қайси бири гадоники эканини ажратиб беришни сўраган экан. Подшоҳ ҳарчанд тикилиб қарамасин — бош чаноқлари бир хил эмиш!..

Деразадан Хонимнинг чийиллагани эшитилади.

Х о н и м. На радиоси ишлайди, на телевизор ўлгур! Тўк йўқ, яна ўчириб қўйишибди. Сахро бу, сахро! Сахройи Кабирда ҳам телефон-пелефон бўлар! Бўстондан сўраб билай десам, Туркияга кетишдан олдин соткамни Луизага берган эдим, йўқотиб қўйибди касофат. Раҳматжон, телефонингиз ёнингиздами, ука?

Ж и й д а л и й. Маникининг қуввати ўлган, янгамулло. Чироқ келса, қизитиб оламиз ҳали, ташвиш қилманг.

Шу чоғ дарвозахона тагидаги машинадан яна ўша қўшиқ эшитилади.

Ж и й д а л и й. Мелибой укамиз бир қўшиқни қайта-қайта ёзиб олган эканлар. Лекин оҳанги кўп мусаффо-я, домулло?